

Epossangerens mentale tekst

Minna Skafte Jensen

I det følgende vil jeg præsentere et begreb fra den sammenlignende eposforskning, som jeg synes er nyttigt i forbindelse med Homer. Jeg har skrevet om det før i en større sammenhæng,¹ men synes, det fortjener at blive fremhævet separat, fordi det passer påfaldende godt ind i den klassiske Homerforskning.

Nyere tids komparative eposforskning blev grundlagt af Milman Parry og Albert B. Lord, der i årene mellem 1928 og 1960 etablerede deres oral-formulaic theory. Den byggede på dybtgående studier af to epostraditioner, den homeriske og den serbokroatiske, men hævdede almengyldighed. Teorien blev en stor inspiration for antropologer og folklorister, der udforskede epostraditioner i nutidens verden, og det har medført, at der i de mellemliggende årtier er udkommet en række arbejder, både udgaver og studier, der kan tjene som kontrol af teorien: er den virkelig så almengyldig, som Parry og Lord hævdede?

Det er et spørgsmål, der har optaget mig i det meste af mit arbejde med de homeriske digte, og jeg er nået til, at det korte svar er Ja! Naturligvis er der småændringer og nuanceringer til de fleste af Parry og Lord's iagttagelser, men overordnet har de fået ret: mundtligt komponeret, overleveret og opført epos har en række karakteristika til fælles på tværs af tid og rum, og årsagen til det er, at sangeren har brug for formler, temaer og fortælle mønstre, når han/hun genkomponerer sit værk ansigt til ansigt med publikum. Lord kaldte det composition-in-performance, og det er nøglebegrebet i teorien. I betragtning af at de byggede teorien på kun to traditioner, er det faktisk forbavsende.

De mange andre epostraditioner, forskningen siden har bragt i spil, er naturligvis ikke kun blevet brugt til at kontrollere teorien, men har i høj grad dannet grundlag for videreudvikling af den. Et af de feltstudier, der har betydet mest i denne forbindelse, er den finske folklorist Lauri Honkos undersøgelse af episke traditioner hos Tuluva-folket i Karnataka i Indien. Det skyldes ikke mindst, at Honko var meget bredt orienteret, og i sin redegørelse for denne indiske tradition inddrog detaljerede diskussioner med ikke

1. Jensen (2011), især 256-61.

blot Parry og Lord, men også med forskere, der havde beskrevet epos fra mange andre steder i verden, især Afrika, Centralasien og Indien. Det er en kompliceret sag, for de mange eposer er selvfølgelig forskellige, og ikke mindst er forskerne forskellige og kommer med hver deres spørgsmål til de traditioner de arbejder med.²

EksPLICIT og implicit er Homer næsten altid til stede et eller andet sted i forskernes bagage, og det skyldes ikke kun, at den mundtlige formelteori begyndte i Homerforskningen. Særlig Iliaden har for europæere altid været indbegrebet af den episke genre, og formålet med at opsøge hidtil ukendte traditioner har mere eller mindre udtalt været at finde noget der lod sig sammenligne med Iliaden. For Lauri Honko derimod var udgangspunktet det finske nationalepos Kalevala. Dermed havde han ganske vist også til en vis grad Homer som baggrund, fordi Elias Lönnrot var dybt påvirket af Homerforskeren Friedrich August Wolf, da han udformede Kalevala i 1835, med 2. udgave 1849. Ligesom en redaktør havde stykket Iliaden sammen af kortere sange, ville Lönnrot konstruere et langt sammenhængende epos af de "runer", han havde indsamlet hos fattige sangere i Karelien, og han gjorde det med mindst mulig indgriben for ikke at ødelægge sit digts autenticitet som folkekunst.³ Alligevel var Honko væsentligt mere uafhængig af det store antikke forbillede end de fleste andre eposforskere.

Det enestående ved Honkos forskning var hans ambitiøse forsøg på at udføre det ideelle episke feltarbejde. Han ville undersøge en stor tradition ved at udgive et langt digt af en udvalgt sanger og undervejs i arbejdet stadig spørge sangeren ud om hans arbejdsmetode og syn på sit eget værk, og med en indisk kollegas hjælp fandt han frem til Tulu-sangeren Gopala Naika. Ganske som Parry og Lord ville han dermed også udforske mundtligt epos som globalt fænomen. Han gik til opgaven udrustet med grundig viden om sin tids eposforskning og med det mest moderne tekniske udstyr, der var tilgængeligt. Resultatet blev præsenteret i tre monumentale bind, to med The Siri Epic i Tulu tekst med engelsk oversættelse og et tredje med beskrivelse af processen og indgående teoretiske udredninger. Bøgerne er en guldgrube for enhver, der arbejder med komparativ eposforskning.

2. Jensen (2017).

3. Honko (1990), især 212-19.

Mit anliggende her er et enkelt emne fra Honkos righoldige værk, spørgsmålet om hvordan sangere forvalter en og samme sang gennem forskellige opførelser. Det var et spørgsmål Parry og Lord også havde været optaget af under deres feltarbejde, og som i det hele taget har været centralt i mange studier af mundtlige traditioner. Honko var særlig optaget af, at to opførelser af samme sang kunne være af meget forskellig længde. Et usædvanlig dramatisk eksempel var et epos kaldet Kooti Cennaia, som Honko og hans team havde lavet en registrering af, der havde varet ca. 15 timer. En dag fortalte Gopala Naika, at han lige havde opført det på 20 minutter i All India Radio. Honko blev chokeret og spurgte om han kunne gøre det igen, og Naika leverede straks på stedet en ny version, som dog blev på 27 minutter.⁴

Selve det store epos om heltinden Siri, som Honko siden udgav i to bind efter registrering af en opførelse, Gopala Naika gav over seks dage i december 1990,⁵ fandtes på forhånd i en skreven tekst. I løbet af vinteren 1985-86 havde Naika dikteret eposet til en vis Miss Sudha, og denne skrevne version bestod af 8.538 verslinjer, ca. 150 sider. Den sunge version som Honko og hans hold registrerede, blev ca. dobbelt så lang, 15.683 vers. Man kan naturligvis spekulere over, om det så overhovedet var samme sang, og i sin sammenligning af de to versioner kvalificerer Honko begrebet 'samme': De to eposversioner har nogenlunde samme handlingsgang og mange episoder til fælles, men også en del forskelle.⁶ Sangeren selv er dog entydigt af den opfattelse, at det er samme sang det drejer sig om.

Hvordan kan det lade sig gøre? spørger Honko. Hvordan kan en sanger rumme så stort et stof og forvalte det med så stor sikkerhed? Hans hypotese er, at sangeren har udformet sig en 'mental tekst', som kan forkortes og – især – forlænges og tilpasses til de givne omstændigheder, typisk den aktuelle tilhørerskare, deres opmærksomhed, den tid, der er til rådighed, hans egne kræfter og stemmens udholdenhed.⁷ Den er et potentiale snarere end en tekst. Alligevel er den ikke kun et handlingsforløb, men en fuldstændig sang med personer, begivenheder, beskrivelser, dialoger, formuleringer osv., som ville kunne opføres, som den er.

4. Honko (1998a), 30.

5. Honko (1998b).

6. Honko (1998a), 257-60, 276-77.

7. Honko (1998a), 92-99.

Den mentale tekst er åben for stadig redigering. Hvis sangeren opfører den tit, vil han lade sine erfaringer fra de forskellige opførelser blive indarbejdet i den; det kan også være han hører andre sangere opføre noget, der lader sig bruge, eller der kan være andre forhold, der sætter spor. Alligevel er den mentale tekst først og fremmest stabil og lader sig uden større besvær virkeliggøre som opførelse, når lejlighed byder sig. For alle de større sange, der er i en sangers repertoire, har han sådan en mental tekst. Honko omtaler det som en slags mentalt bibliotek, og det giver mulighed for indre intertekstualitet, idet sangeren kan lade egnede passager fra én sang indgå i en anden.

Netop denne stabile, men også fleksible mentale tekst, som sangeren har fiks og færdig til opførelse, giver ham frihed til at ekstemperere og fx lægge særlig vægt på forhold, der har en given tilhørerskares interesser, eller altså opføre en sang på 20 minutter eller 15 timer.

Honko forestiller sig Gopala Naikas mentale tekst til Siri eposet som følger:

Den var ikke en tekst i ordets direkte betydning, men en kombination af intrige, nødvendige og valgfri episoder, beskrivelser til brug i nøglesituationer, tilbagevendende billeder, formler og vendinger – derfor også, og i særlig grad, sprogligt materiale.⁸

Hypotesen giver god mening i forhold til nogle af de iagttagelser, Parry og Lord gjorde i Jugoslavien. Et af de spørgsmål, de tit stillede deres sangere, var, om de var i stand til at lære en ny sang ved bare at høre den én gang. De fleste hævdede, at det kunne de, men et par nuancerede svaret og sagde, at det kunne de ganske vist, men ikke lige med det samme efter at have hørt sangen. De havde brug for nogle dage eller i det mindste nogle timer, før de kunne gentage den. Amerikanerne spurgte, om det da ikke var lettest at huske sangen, mens den var frisk i erindringen, men det var det åbenbart ikke. En af dem sagde: Den skal komme til dig.⁹ Han skulle sidde med sin gusle og lade sangen finde sin form – efter Honkos hypotese må det være i den fase sangeren etablerer sig sin mentale tekst.

8. Honko (1998a), 95.

9. Parry & Lord (1954), 265-66.

Parry gjorde sit grundlæggende feltarbejde i begyndelsen af 1930'erne, men døde allerede i 1935. Efter anden verdenskrig kom Lord tilbage til Jugoslavien og opsøgte flest muligt af de sangere, han og Parry i sin tid havde registreret, og han var forbavset over, at flere af dem stadig kunne opføre sange, de havde optrådt med 15 år tidligere nogenlunde som før.¹⁰ Igen: følger man Honko, viser det stabiliteten af sangerens mentale tekst.

I forhold til Homer synes jeg denne mentale tekst i påfaldende grad ligner Ulrich von Wilamowitz-Moellendorffs *Uriliade* (Ur-Iliade): et digt om Achilleus' vrede, der er blevet udvidet med mere eller mindre relevante tilføjelser.

Da Friedrich August Wolf skrev sine *Prolegomena* til en udgave af Homer (1795), var hans udgangspunkt, at Homer digtede, før der fandtes skrivekunst i Grækenland. Hans digte var mundtligt komponeret, blev lært udenad af rhapsoder og redigeret sammen til de digte, vi kender, under Peisistratos. De overleverede digte er for lange til at egne sig for mundtlige opførelser og kan ikke være Homers originale værk; hans digte må have været kortere, men det er ikke umuligt at fx Odysseens handlingstråd går tilbage til Homer.¹¹

Den store Nibelungen- og Gammel Testamente-forsker Karl Lachmann byggede videre på Wolf og etablerede sin teori om, at Homers originale digte havde været *Einzellieder* (enkeltsange), der var blevet redigeret sammen under Peisistratos. Han udskilte seks sådanne *Einzellieder* i Iliaden: Vreden, Skibskataloget, Diomedien, Sendefærden til Achilleus, De græske heltes nederlag, og Patroklien. De forskellige *Einzellieder* havde ret forskellig karakter og måtte være blevet forandret undervejs. Fx kunne første sang af Iliaden ikke uden videre være én digters begyndelse på digtet om vreden, fordi der er en del inkonsekvenser i handlingen, fx at Athene og Apollon blander sig i begivenhederne, selv om vi får at vide at alle guderne er taget til Æthiopien.

I løbet af 1800-tallet samlede der sig mere og mere opmærksomhed om, at hvert af de to digte har en sammenhængende handling. Adolf Kirchhoff udformede sin kernteori: Odysseens kerne er Odysseus' nostos, hans hjemvenden fra Troja, og denne kerne er gradvis blevet udvidet med Telemachien, Nestors og Menelaos' fortællinger

10. Lord ([1960] 2019), 105-31, især 122-26.

11. Wolf (1795), 120-23.

om de andre heltes hjemvenden mm., og Walter Leaf skriver tilsvarende om, hvordan Iliadens kerne er Achilleus' vrede. Dette keredigt findes i sangene I, XI, XV, XIX-XXII eller snarere i dele af dem, for der er ikke én, der ikke indeholder udvidelser. Det var samme tanke Wilamowitz havde med sin *Uriliad*; men ingen af forskerne var helt enige om, hvordan de forskellige dele skulle udskilles fra hinanden.

Det er let for en læser at se rimeligheden i at forstå Iliaden og Odysseen som brede udfoldelser af hver én handlingstråd. Især i begyndelsen af Iliaden er der passager, der ikke rigtigt passer ind i et digt, hvis handling udspiller sig i krigens tiende år: Skibskataloget er ikke en opgørelse af krigere, der rykker ud i slag, men af en flåde der samles, sådan som myten fortæller, at de kom til Aulis, hvor de så lå og ventede på at få vind til at sejle mod Troja. Kataloget virker som et færdigt gennemarbejdet katalog, hvortil der så er føjet nogle vers, der tager højde for den aktuelle situation, hvor Achilleus ikke var med. Teichoskopien, hvor Helena udpeger de forskellige græske helte for Priamos og de andre gamle trojanere, ville passe bedre i begyndelsen af krigen, hvor trojanerne endnu ikke havde lært deres fjender at kende. Desuden er det mærkværdigt, at Nestor kan foreslå at bygge en mur omkring grækernes lejr i denne fase: havde lejren været ubevogtet i alle de forudgående år?

Den slags iagttagelser finder deres forklaring, hvis man forestiller sig, at Iliadedigterens mentale tekst var langt kortere end den Iliade, der er overleveret til os. Af en eller anden årsag, vi ikke kender,¹² udvidede han sin mentale tekst ekstremt, dels ved at indpasse passager, han havde i andre mentale tekster, som fx en sang om den trojanske krigs begyndelse, dels ved at udforme nye passager med forbillede i andre, som tvekampen mellem Aias og Hektor. At Paris og Menelaos duellerer, giver god mening, for det er krænkeren og den krænkede part, og kampen giver endda håb om, at hele resten af krigen kan undgås. I modsætning dertil har det ingen betydning for intrigen, at Aias og Hektor kæmper. Han kan også udvide digtet ved at lade passager fra andre mentale tekster indgå i de handlende personers taler, som Glaukos' fortælling om Bellerofontes eller Foinix' om Meleager. Her kunne man altså tale om indre intertekstualitet inden for sangerens bibliotek.

12. Jensen (2011), 295-302, er et kvalificeret gæt.

Det er den teknik, Odysseedigteren bruger, når han lader Nestor og Menelaos fortælle om deres egen og de andre heltes hjemkomst. Til forskel fra Iliadedigteren, som tydeligvis ud over sange om den trojanske krig har en række af de andre store episke sange i sit repertoire, om de thebanske krige, det kalydoniske vildsvin eller Herakles' bedrifter, virker det, som om Odysseedigterens mentale bibliotek begrænser sig til sange om Trojas fald og heltenes hjemkomst. Til gengæld kunne man hævde, at Odysseus' mange løgnehistorier i slutningen af digtet er variationer af samme mentale tekst.¹³

Der er imidlertid den helt fundamentale forskel på Uriliaden og Kerneodysseen på den ene side og den mentale tekst på den anden, at de klassiske analytikere anså deres rekonstruerede kortformer for at være Homers originale værker, som eftertiden havde udvidet og til en vis grad forvansket. Derimod er tanken med den mentale tekst at to sangere, hhv. Iliade- og Odysseedigteren, har udformet hvert sit af de to store eposer ved under deres opførelse – som må have været diktat – at udvide deres mentale tekst, som var det en harmonika, der blev trukket ud i sin fulde længde. Det, jeg dermed forestiller mig, er naturligvis en intellektuel og kunstnerisk kraftanstrengelse, som man umiddelbart kan have svært ved at forestille sig muligheden af. Det er en betydelig hjælp for hypotesen, at Honkos Gopala Naika faktisk var i stand til at gennemføre en tilsvarende bedrift.

Afslutningsvis bør det påpeges, at Wilamowitz ville have afvist enhver lighed mellem sin Urilias og Honkos mentale tekst. Han var eksplicit om, at alle hypoteser om folkepoesi og paralleller med "serbere, finner og islændinge, ægyptere og kaldæere" ingen vegne førte. Man måtte gå til Homer som til al anden litteratur; analysen af tekstens historie kunne kun udspringe af interpretation.¹⁴

13. Jensen (under udgivelse).

14. Wilamowitz (1916), 22.

Litteratur

- Honko, L. 1990. "The *Kalevala*: the processual view" i L. Honko (ed.): *Religion, Myth, and Folklore in the World's Epics. The Kalevala and its Predecessors*. Religion and Society 30. Helsinki. 181-229.
- Honko, L. 1998a. *Textualising the Siri Epic*. FF Communications 264. Helsinki.
- Honko, L. (ed.) 1998b. *The Siri Epic as performed by Gopala Naika*. By L.H. in collaboration with Chinnapa Gowda, Anneli Honko and Viveka Rai. I-II. FF Communications 265-66. Helsinki.
- Jensen, M.S. 2011. *Writing Homer: A study based on results from modern fieldwork*. Scientia Danica, Series H, Humanistica, 8 vol. 4. København.
- Jensen, M.S. 2017. "The challenge of oral epic to Homeric scholarship" i D. Ben-Amos (ed.). *The Challenge of Folklore*. Humanities 2017, 6, 97. https://www.mdpi.com/journal/humanities/special_issues/folklore_humanities. Besøgt 1.10.22.
- Jensen, M.S. under udgivelse. "Homer the storyteller" i B. Olsen. Antologi om græsk fortællekunst. Athen.
- Kirchhoff, A. 1879. *Die homerische Odyssee*. Berlin.
- Lachmann, K. [1847] 1874. *Betrachtungen über Homers Ilias*. Mit Zusätzen von Moriz Haupt. - 3. Aufl. Berlin.
- Leaf, W. 1900-1902. *The Iliad*. Edited, with apparatus criticus, prolegomena, notes, and appendices by W.L. I-II. London.
- Lord, A.B. [1960] 2019. *The Singer of Tales*. 3rd ed. Edited by D.F. Elmer. Publications of the Milman Parry Collection of Oral Literature 4. Cambridge, Mass.
- Parry, M. [1928-35] 1971. *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*. Edited by Adam Parry. Oxford.

Parry, M. & A.B. Lord (edd.) 1954. *Serbocroatian Heroic Songs*. Collected by MP, edited and translated by ABL I: Novi Pazar: English Translations with musical transcriptions by B. Bartók and prefaces by J.H. Finley, Jr. and R. Jakobson. Cambridge, Mass, Belgrade.

von Wilamowitz-Moellendorff, U. 1916. *Die Ilias und Homer*. Berlin.

Wolf, F.A. 1795. *Prolegomena ad Homerum*. Halis Saxonum.

Wolf, F.A. [1795] 1985. *Prolegomena to Homer 1795*. Translated with introduction and notes by A. Grafton, G.W. Most, and J.E.G. Zetzel. Princeton, New Jersey.